

УДК 351.865:355.45:304.4(477)

М. Криштанович

ДІЯЛЬНІСТЬ ОВС ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано основні напрями діяльності ОВС щодо захисту прав і свобод людини у контексті забезпечення національної безпеки України. Розкрито роль нормативно-правового регулювання діяльністю органів внутрішніх справ у цій сфері. Визначено шляхи удосконалення діяльності ОВС у процесі реалізації захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: державне управління, права і свободи людини, національна безпека, ОВС, Україна.

У сучасному світі ступінь захисту прав і свобод людини є важливим показником досягнутого суспільством та державою рівня національної безпеки. Формування і здійснення державою та її правоохоронними органами захисту прав і свобод людини є складним процесом, спрямованим на оновлення, удосконалення засад внутрішньої безпеки країни.

В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних і культурних перетворень створення належних умов для реального забезпечення прав і свобод особи є актуальною теоретичною і практичною проблемою [1]. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували такі вчені, як: В. Авер'янов, В. Андрушко, О. Бандурка, В. Бесчастний, Ю. Битяк, І. Бородін, С. Благівісний, В. Букач, В. Вознюк, К. Волинка, І. Гамалій, Д. Гараджаєв, А. Головін, О. Горова, Т. Дашо, О. Домбровська, А. Комзюк, С. Ківалов, О. Негодченко, Н. Нижник, М. Панов, В. Тихий та інші. Але поза увагою дослідників залишилась низка питань проблеми.

Метою статті є аналіз особливостей діяльності органів внутрішніх справ України щодо захисту прав і свобод людини у контексті забезпечення національної безпеки, засад державного регулювання діяльністю ОВС у цій сфері, шляхів удосконалення такої діяльності.

“Людина прийшла до суспільства не для того, щоб мати менше прав, ніж вона мала раніше, а для того, щоб ці права краще оберігати” – справедливо наголошував Т. Пейн [2]. Завдання держави, яка претендує на те, щоб вона могла називатися правовою державою, полягає не тільки у тому, щоб визнати за своїми громадянами наявність основних природних людських прав і свобод (оскільки не держава дарує останні, проте вона має реальну здатність обмежити їх або зовсім виключити із життя суспільства), а у тому, щоб, проголосивши такі права і свободи, забезпечити можливість їх реалізувати та забезпечити безпеку особи [3].

Серед державних органів, на які покладено обов'язок здійснення заходів щодо забезпечення конституційних прав і свобод громадян, важливе місце відводиться органам внутрішніх справ. Вони, порівняно з іншими правоохоронними структурами, вирішують найбільше питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини. На ці органи покладаються функції: захисту прав та свобод громадян від протиправних посягань, забезпечення громадської безпеки [4].

До основоположних засад державного регулювання діяльністю ОВС у сфері забезпечення внутрішньої безпеки країни, суспільства і громадянина належить принцип гарантії безпеки особи. Науковці його визначають як сукупність загальносоціальних, політичних, юридичних та організаційних умов і засобів, що використовуються ОВС з метою забезпечення безпеки особи від можливих посягань [5]. Реалізація цього принципу, як правило, означає “регламентований нормами права, демократичний за своїм змістом і формами здійснення процес, який забезпечує кожному громадянину ті матеріальні та духовні блага, які лежать в основі належних йому суб’єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких посягань” [6].

Взірець, до якого повинні прагнути всі народи й держави щодо реалізації принципу гарантії безпеки особи, закладений у таких міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. тощо [7]. Принцип гарантування безпеки особи, який був закріплений у міжнародних документах, отримав свій подальший розвиток у нормах національного законодавства, зокрема в Конституції України, яка визначає права, свободи та обов’язки людини та громадянина як важливе завдання національної безпеки України, компетенцію, повноваження та коло суб’єктів їх забезпечення [8], Законах України “Про ратифікацію конвенції про захист прав і основних свобод людини” від 17.07.1997 р., “Про дотримання правоохоронними органами України конституційних гарантій та законності в забезпеченні прав і свобод людини” від 23.03.2000 р., Указі Президента України “Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян” від 18.02.2002 р. та низки інших нормативних актів [9].

Ці нормативно-правові акти є основою державного регулювання діяльності ОВС щодо забезпечення захисту особи як важливого завдання у контексті національної безпеки. Таке правове регулювання здійснюється з метою:

- визначення кола суспільних відносин, що потребують забезпечення з боку органів внутрішніх справ (у таких випадках у нормативних актах зазначаються зміст, сфери здійснення, перелік суб’єктів, які користуються тією чи іншою можливістю);

- розмежування повноважень (прав та обов’язків) різних служб органів внутрішніх справ та їх посадових осіб під час забезпечення реалізації прав і свобод громадян (необхідне чітке визначення прав та обов’язків конкретних посадових осіб органів внутрішніх справ щодо громадян, державних органів та їх представників, громадських організацій, чітка правова регламентація профілактичних заходів, засобів переконання і примусу, умов, порядку, підстав їх застосування);

- закріплення видів та заходів відповідальності співробітників органів внутрішніх справ за невиконання або неналежне виконання певних повноважень щодо забезпечення прав і свобод громадян (зміст цієї мети полягає у забезпеченні принципу законності в діяльності органів внутрішніх справ) [10].

Регулятивну роль у забезпеченні реалізації прав і свобод громадян відіграє нормотворча діяльність МВС України, яка здійснюється за допомогою нормативно-правових актів [11]. До них належать: 1) накази МВС України, що видаються на підставі й на виконання чинного законодавства; 2) накази, що регламентують діяльність окремих органів (підрозділів) МВС щодо захисту прав та свобод громадян; 3) накази, що регламентують питання організації та здійснення спільних заходів МВС України з іншими органами державної виконавчої влади щодо

забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки; 4) накази МВС України, які регулюють діяльність міліції, що забезпечує конкретні конституційні права і свободи громадян; 5) акти контрольної спрямованості.

Наявність у Законі України “Про міліцію” ст. 5 “Діяльність міліції та права громадян” [12] свідчить, що повага до гідності особи та забезпечення прав громадян – пріоритетний напрям у діяльності ОВС. Ст. 2 вказаного закону як одне з основних їх завдань визначає забезпечення особистої безпеки громадян, їхніх прав і свобод. Хоча можливості щодо забезпечення та захисту прав особи не безмежні, вони зумовлені, передусім, компетенцією органів внутрішніх справ у цій сфері.

Компетенція органів внутрішніх справ щодо забезпечення реалізації загальнолюдських стандартів прав людини реалізується в різних сферах, зокрема під час охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, провадження дізнання тощо.

Доцільно зазначити, що основні напрями діяльності ОВС щодо забезпечення і захисту прав і свобод людини та громадянина в контексті національної безпеки впливають безпосередньо з тих завдань, виконання яких покладено на ці органи чинним законодавством. Вони спрямовані на:

- захист людини, її життя, здоров’я, прав, свобод та законних інтересів, незалежно від віку, статі, національності, расової належності, мови тощо;

- створення умов щодо сприяння реалізації прав і свобод кожним громадянином, відповідно до Конституції України, шляхом охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки;

- усунення причин і обставин, які загрожують процесу реалізації конституційних прав і свобод людини, обмежують можливості повної реалізації вказаних прав або підривають існуючі гарантії здійснення прав в суспільстві; шляхом проведення ефективних запобіжних та профілактичних (а в окремих випадках і оперативно-розшукових заходів), направлених на запобігання (попередження) та виявлення злочинів (правопорушень), які загрожують реалізації конституційних прав;

- створення умов і відповідних правових засад, що унеможливають порушення конституційних прав та свобод, шляхом забезпечення належної безпеки кожного громадянина, запобігання та негайного припинення правопорушень, зміцнення правопорядку, забезпечення законності у діяльності правоохоронних органів тощо;

- припинення протиправних діянь на стадії підготовки, замаху чи безпосередньо вчинення шляхом удосконалення матеріального і процесуального законодавства, ефективності діяльності ОВС, методів і форм роботи працівників міліції;

- встановлення винних у порушенні прав і свобод людини та притягнення їх до відповідальності згідно чинного законодавства, вимог міжнародних стандартів прав людини;

- поновлення порушених прав шляхом відшкодування матеріальних збитків та завданої моральної шкоди, реабілітації, реституції, компенсації тощо за рахунок держави чи фізичних осіб;

- недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян;

– забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів [13].

Таким чином, процес реалізації органами внутрішніх справ безпеки особи включає декілька аспектів. По-перше, він вимагає створення доцільного порядку забезпечення особистих прав громадян відповідно до рівня соціально-економічного та політичного розвитку країни. По-друге, необхідно сприяти забезпеченню дотримання цього порядку, вдосконаленню його, а в разі зміни певних умов зобов'язує ОВС привести його у відповідність з ними. По-третє, він забезпечує правозастосовчу діяльність посадових осіб органів внутрішніх справ у сфері реалізації прав та свобод громадян [14].

Загалом діяльність ОВС у сфері забезпечення прав і свобод людини характеризується чітко означеною двовекторністю. Перший напрямок пов'язаний з адміністративно-правовими засобами забезпечення, другий – з реалізацією норм кримінального та кримінально-процесуального права. А це, як наголошує О. Негодченко, обумовлює, своєю чергою, такі напрямки діяльності органів внутрішніх справ, як адміністративна, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна та всі складові системи органів внутрішніх справ [15]. Згідно з цим, відбувається розподіл компетенції між їх організаційними структурами, визначається різноманітність форм, методів їх роботи, заходів, що ними здійснюються тощо. Водночас органи внутрішніх справ забезпечують також окремі права і свободи людини, які не пов'язані з правоохоронною діяльністю, а передбачають надання відповідних послуг.

Доцільно зазначити, що функції ОВС щодо забезпечення прав і свобод людини в контексті національної безпеки реалізуються в конкретних формах їх діяльності [16]. Ці форми визначаються сукупністю однорідних конкретних дій працівників органів внутрішніх справ, які пов'язані зі створенням оптимальних умов для вільної реалізації прав і свобод людини, а також спрямовані на попередження та усунення негативних факторів, що ускладнюють їх реалізацію. Це, зокрема, організаційна, юридична та адміністративна форми діяльності ОВС, які тісно пов'язані і взаємодіють одна з одною, незважаючи на різний зміст.

Юридична форма діяльності органів внутрішніх справ за своїм змістом, суттю і властивостями охоплює нормотворчу, правозастосовчу й правоохоронну діяльність. Найважливішою формою діяльності ОВС є, звичайно, правоохоронна. Її особливість полягає у тому, що вона виявляється у разі виникнення протиправної поведінки суб'єкта. Відповідно до чинного законодавства, органам внутрішніх справ надані повноваження щодо припинення такої поведінки і застосування спеціальних заходів державного примусу.

Організаційна форма необхідна для створення умов з метою забезпечення виконання правозастосовних актів, що регламентують діяльність ОВС у сфері забезпечення особистих прав і свобод людини та громадянина. Ця форма виявляється у різних аспектах діяльності органів внутрішніх справ [17]. По-перше, вона реалізується безпосередньо в цих органах шляхом проведення нарад, курсів службової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації своїх працівників, інспекторських перевірок, індивідуально-виховної роботи. По-друге, вона включає роботу з громадськістю – виступи керівного складу ОВС перед населенням, тематичні лекції, повідомлення у ЗМІ тощо. По-третє, до неї треба віднести роботу із заявами та повідомленнями громадян, аналітичними матеріалами моніторингу щодо стану забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ.

Найбільш тісно робота органів внутрішніх справ у сфері забезпечення прав і свобод людини безпосередньо пов'язана з їх адміністративним напрямком діяльності. Це пов'язано з тим, що в процесі її здійснення працівники ОВС вступають у численні адміністративно-правові відносини з людьми, їх об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ має чітко виражене державно-владне спрямування, здійснюється вона від імені держави, яка делегує цим органам право на застосування специфічних заходів адміністративного впливу, які не використовуються іншими органами виконавчої влади [18]. Вона визначається як регламентована адміністративно-правовими нормами діяльність ОВС, спрямована на створення належних умов для реалізації, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина.

Основними проблемами адміністративної діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав та свобод людини є:

- реалізація прав і свобод людини в адміністративно-правових відносинах, коли сторонами процесу є громадяни та працівники ОВС;
- активізація ролі людини у відстоюванні своїх прав, свобод і законних інтересів та скасування монопольного права держави на охорону її прав і свобод;
- формування ефективної адміністративно-процесуальної бази взаємовідносин людини та посадової особи органу внутрішніх справ;
- створення системи противаг у відносинах людини з державними органами та їх посадовими особами, призначенням якої є створення максимально рівних умов для нейтралізації правопорушень та зловживань з боку представників влади;
- вдосконалення правозахисної практики в діяльності органів внутрішніх справ [19].

Виконуючи завдання адміністративної діяльності, органи внутрішніх справ повинні поважати гідність особи і виявляти до неї гуманне ставлення, захищати права людини, незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань.

Здійснюючи захист прав особи на недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, на невтручання в особисте і сімейне життя, на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, завдання ОВС мають полягати в тому, щоб кожний її працівник не міг втручатись (обмежувати) здійснення цих прав інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадянської безпеки, економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, особливості діяльності ОВС щодо забезпечення прав і свобод людини визначаються засобами та методами цієї діяльності, які залежать від рівня соціально-економічного та політичного розвитку країни і завдань забезпечення її національної безпеки.

Але в сучасних умовах ефективного забезпечення прав і свобод людини у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ вимагає концептуально нових підходів, що обумовлюють докорінні зміни організаційно-правових засад функціонування органів внутрішніх справ, зокрема гуманізацію діяльності міліції та підвищення її авторитету, побудову відносин між міліцією і народом на засадах

партнерства, удосконалення форм, методів та засобів забезпечення прав і свобод людини тощо [20].

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів внутрішніх справ з питань утвердження та забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина, свідчить про те, що загалом вони відповідають Конституції України, однак мають й певні прогалини, які необхідно усунути для створення дієвого механізму утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Серед актуальних завдань підвищення ефективності діяльності ОВС щодо захисту прав і свобод людини постає проблема удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють дану сферу. Доцільно зазначити, що вони не повною мірою послідовні і, що дуже важливо, недостатньо адаптовані до сучасних соціальних реалій. Зокрема, вони характеризуються неконкретним визначенням завдань, функцій, повноважень ОВС щодо забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки. У чинних нормативно-правових актах нерідко виявляються суперечності між затвердженою на сьогодні державою правовою політикою у сфері забезпечення прав і свобод людини та праворегулюючим інструментарієм втілення її в життя.

Для усунення прогалин у законодавстві України щодо нормативно-правового закріплення прав і свобод людини та громадянина, їх правових гарантій, а також діяльність ОВС щодо їх забезпечення назріла необхідність у розробленні та прийнятті Законів України “Про національну міліцію” та “Про органи внутрішніх справ”; доповнення та внесення змін до Конституції України, прийняття Кодексу прав і свобод людини, в якому повинні бути визначені принципи діяльності органів виконавчої влади, зокрема і ОВС, щодо забезпечення прав та свобод людини, міститися узагальнений перелік прав і свобод, їх конституційні гарантії, процедура їх забезпечення, порядок відновлення. Важливо привести нормативні акти МВС України у відповідність до міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав і свобод людини.

Загалом, діяльність органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод людини як важливої умови забезпечення національної безпеки держави буде відповідати вимогам ефективності за умов належного її законодавчого, організаційного та наукового забезпечення.

Література

1. Бринь Т. О. Питання забезпечення конституційних прав і свобод людини в сучасних умовах / Т. О. Бринь // Проблеми законності [Текст] : респ. міжвід. наук. зб. — Вип. 84. — Х. : [б. в.], 2006. — С. 26—33.
2. Пейн Т. Права людини [Текст] : монографія / Т. Пейн ; пер. з англ. І. Савчак. — Львів : Літопис, 2000. — С. 48.
3. Григонис Э. П. Органы внутренних дел в механизме правового государства (теоретико-правовой аспект) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Э. П. Григонис. — СПб. : [б. и.], 1995. — С. 15, 16.
4. Кулага Є. В. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ / Є. В. Кулага // Підприємництво, господарство і право [Текст]. — 2002. — № 12. — С. 92—95.
5. Тихий В. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) / В. Тихий, М. Панов // Вісник Конституційного Суду України [Текст]. — 2000. — № 6. — С. 57—61.

6. Витрук Н. В. Реализация прав и свобод личности как процесс [Текст] / Н. В. Витрук, В. В. Копейчиков. — М. : Юриздат, 1983. — С. 64.
7. Международные документы по правам человека [Текст] / сост. В. М. Тертышник. — Х. : РИФ Арсис, ЛТД, 2000. — 288 с.
8. Букач В. Зміст конституційних політичних прав і свобод громадян [Текст] / В. Букач // Право України [Текст]. — 2001. — № 9. — С. 21—23.
9. Небеська М. С. Роль відомчих нормативних актів у правовому регулюванні діяльності ОВС щодо забезпечення прав і свобод людини у сфері охорони громадського порядку та громадської безпеки. [Електронний ресурс] / С. М. Небеська. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_1/PB-1.
10. Захист прав, свобод та законних інтересів громадян України у процесі здійснення правоохоронної діяльності [Текст] : монографія / Діхтієвський В. П., Бесчастний В. М., Філонов В. П. [та ін.] ; за заг. ред. Діхтієвського В. П. — Донецьк : Ноулідж, 2009. — 219 с.
11. Левицька М. Б. Проблеми нормативно-правового забезпечення безпеки особи як головного об'єкта системи національної безпеки України / М. Б. Левицька // Держава і право [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 10 : Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К. : [б. в.], 2001. — С. 212—215.
12. Про міліцію : Закон України № 565-ХІІ від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР [Текст]. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
13. Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку [Текст] : у 2 ч. : Ч. 1. — К. : НАВСУ, 2001. — 460 с.
14. Гамалій І. В. Діяльність міліції щодо забезпечення конституційних прав свобод громадянина / І. В. Гамалій // Держава і право [Текст]. — К. : [б. в.], 2000. — Вип. 5 : Юридичні і політичні науки. — С. 105—111.
15. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України [Текст] : монографія / О. В. Негодченко. — Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2002. — 416 с.
16. Коваль М. В. Людина, її конституційні права, свободи та законні інтереси – першооснова національної безпеки України, а їх охорона та захист – головний обов'язок держави / М. В. Коваль // Науковий вісник національного аграрного університету [Текст]. — К. : [б. в.], 2003. — Вип. 67 : Право, педагогіка, психологія, методика навчання землевпорядкування та кадастр. — С. 47—58.
17. Гусаров С. М. Захист прав та свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ / С. М. Гусаров // Вісник Академії управління МВС [Текст]. — 2008. — № 4. — С. 6—14.
18. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ [Текст] : навч. посіб. / Сущенко В. Д., Олефір В. І., Константінов С. Ф. [та ін.] ; за заг. ред. С. М. Мойсеєва. — К. : КНТ, 2008. — 264 с.
19. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади [Текст] : автореф. дис. д. юрид. н. : 12.00.07. / О. В. Негодченко ; Нац. ун-т внутр. справ. — Х. : [б. в.], 2004. — С. 21.
20. Загуменна Ю. О. Основні напрямки забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ України / Ю. О. Загуменна // Форум права [Текст]. — 2010. — № 4. — С. 382.

M. Kryshchanovych

**ACTIVITY OF INTERNAL AFFAIRS BODIES CONCERNING
PROTECTION OF THE HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS
AS AN IMPORTANT CONDITION
OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY ENSURING**

The basic activity of internal affairs bodies concerning protection of the human rights and freedoms in the context of ensuring of national security of Ukraine are analysed. The role of the legal regulation of the activity of internal affairs bodies in this area is revealed. The ways of improvement of the internal affairs bodies activity in the process of realization of the rights and freedoms of citizens.

Key words: public administration, human rights and freedoms, national security, internal affairs bodies, Ukraine.